

Illyés Erdélyben és Erdélyről

Erdély, mióta Kazinczy Ferenc 1916 nyarán beutazta, mindig is a magyar szellemiség mitikus országrésze volt. Legendák övezte föld, történelmi ereklyék tárháza, tartomány, amelynek nem pusztán földrajzi és néprajzi, történelmi és művelődéstörténelmi sajátosságai, hanem lelki karaktere is van. Ugyanakkor a magyar anyaország népe számára nem igazán jól ismert, szinte külön világ, minthogy az Erdély köré fűződő mítoszok és legendák, annak ellenére, hogy romantikus gazdagságban mutatják be az erdélyi spektrumot, nem egyszer elfedik a valóságot. Erről beszélt különben az *Erdélyi levelek* írója is: „Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván venni utunkat, valamikor honunkból kimozdulunk, feledjük, hogy kelet felé egy rokon nép lakik melyet nem illünk nem ismernünk.” Kazinczy, hogy a legendából és a mítoszból tapasztalati valóság legyen, személyesen kereste fel Erdélyt, és azóta, hogy nagyszerű (és jórészt elfelejtett) útirajza megjelent, voltak hosszú évtizedek, amikorra Erdélyről és az ott élő magyarságról jóformán szó sem esett. Legfeljebb írók: Trianon után Babits, Móricz, Márai és Cs. Szabó, a második világháború után pedig Nagy László, Csoóri Sándor, Czine Mihály és mások hozták szóba az ott élő magyarok sorskérdéseit, megpróbáltatásait. Mindenekelőtt természetesen a közösségi tapasztalatokat elsők között megszólaltató Illyés Gyula, aki költői és közéleti tevékenysége során igen sokat tett annak érdekében, hogy a magyarországi közvélemény hiteles ismereteket szerezzen az erdélyi magyarság élete és kultúrája felől. Összesen négy alkalommal járt Erdély földjén, ezeknek a látogatásoknak mindig valamilyen irodalmi esemény volt a magyarázata, és mindegyiknek az erdélyi valóság ismeretét tovább gazdagító költői művek, tanulmányok, publicisztikai írások és naplójegyzetek voltak a következményei.

Első alkalommal 1941 karácsonyán járt Erdélyben, egy esztendővel azután, hogy az úgynevezett „második bécsi döntés” rendelkezései folytán a terület északi és keleti része visszatért a magyar állam kötelékébe. Erről az útból 1942-es januári *Naplójegyzeteiben* a következőket írta: „Tavaly karácsonykor jártam életemben először Kolozsváron. Semmi dolgom sem volt itt. Igazánból talán csak azért jöttem, mert diákkorom óta be nem vallott vonzódást érzek a városok iránt, amelyek végén a *t* ma is még helyragot is jelent – nem sok, hisz már én sem merem kimondani. Megszálltam egy kis tisztazöld szállodában, senki ismerőst nem kerestem föl. Ha volna valami rangom, úgy mondhatnám, három napig rangrejtve jártam a várost, félcipőben, térdig érő hóban. Egy életre ott tudtam volna maradni. Elbűvölt, hogy nincs benne villamos.” „Városban éreztem magam – folytatta nem sokkal ezután –, s próbáltam megtalálni ennek a titkát. Pesten csak rettentő háztömeget érzek magam körül, kövel és malterral mérföldhosszat meg-megsértett természetet. Itt könnyűséget, nyugalmat és rendet éreztem. Mert tere van a városnak? Azt hiszem, mert tere van és rajta egy pontosan odaillő székesegyház. A történelem ilyesmivel rajzszögez le Eu-

rópa térképére egy-egy tervet, szándékot, földadatot; egy várost. Nem biztonság, nem otthon, nem város az, aminek legalább fele nem szemmel látható múlt.” Igen, Erdély fővárosában a magyar múlt egy darabját kereste és találta meg, igaz, akkor Kolozsvár még jóval szervezettebben helyezkedett el ebben a történelmi múltban: a visszatért városnak több mint a négyötöde volt magyar, és szinte mindenki úgy gondolta, hogy Kolozsvár előtt egy magyar nagyváros és kulturális központ jövője áll.

Illyés úti programjában Kolozsvár után Dés, Marosvásárhely, majd a székely vidék következett, a költő oda Tamási Áron társaságában utazott. Mindenütt jóleső érzéssel és otthonossággal merült meg az erdélyi írók és értelmiségiek társaságában, igyekezett minél több tapasztalathoz, információhoz jutni. Erdély egy részének erőszak nélküli visszatérését akkor történelmi igazságtételként élte meg a magyar értelmiség, a magyar közvélemény, maga Illyés Gyula is. „Az ország tágult s újra tágult, mint a lélegző mellkas. Járom a vidékeket. Valami öntudat csak most kezd igazán tágulni és emelkedni bennem. Oly erős volt a szorítás, a nyomás? Nem tagadom, megilletődtem én azon, hogy még Kolozsváron is magyarul szabadon beszélnek. És Marosvásárhelyen is, s Gyergyószentmiklóson is, száz és száz kilométerre Pesttől és még azon túl is, száz kilométerre Ozorától. Én úgy készültem magyarnak, hogy kitartok mellette s viselem, ha mindössze csak Tolnában beszélnek ezt a nyelvet. A többi mind ráadás nekem: már Székesfehérvárt hódításnak éreztem. Hallgatva ülök az erdélyiek társaságában, úgy hallgatom a pusztai beszédet is, úgy élvezem, mint valami ünnepi előadást, valami nagy győzelem után. Megeresztett tagokkal karszékben ülök, nem minden önelégedettség nélkül.”

Illyés akkor is, később is többször szembesült azzal a kérdéssel, hogy Erdély többségükben magyar területeinek visszatérése felett érzett öröm és a megannyobbodott országterületen berendezkedő nemzeti önérzet vajon valamiféle „nacionalista” eltévelyedés tanúsítványa lett volna? Kolozsvári naplójegyzeteiben is feltette a kérdést. „Sovinizta vagyok?” Aztán maga válaszol rá: „Mindezt azért merem leírni, mert épp ellentéte vagyok a soviniztának.” És bizonyítékként leírt egy kis történetet arról, hogy – különben Tamási Áron jóváhagyásával – miként leckéztetett meg a gyergyószentmiklósi autóbuszban egy meglehetősen arroganciával fellépő újságárust, aki meg akarta fenyeíteni a románul beszélő parasztokat. „Nem nagyon udvariasan mondhattam meg a rikkancsoknak – olvasom Illyésnél –, hogy csak a maga nevében beszéljen ilyen hangon és ne egy nemzetében.” Aztán megnyugtatta a riadt román parasztokat is: „csak folytassák: mindnyájan egyformák vagyunk.” Ez a kis jelenet arról a – mások nemzeti identitását tiszteletben tartó – demokratikus nemzeti érületről mondott tanulságos példabeszédet, amely érzület különben általános volt a felszabadult erdélyi magyarok világában is. Ebben a tekintetben a magyarországi közélet sokat tanulhatott volna (talán még a jelenben is tanulhatna) az erdélyi magyarságtól.

A második látogatásra az 1942-es júniusi könyvnap adott alkalmat: Illyés ekkor Márai Sándorral, Cs. Szabó Lászlóval, Szabó Lőrincsel, Keresztúry Dezsővel, Tersánszky Józsi Jenővel, Sinka Istvánnal, Nagy Istvánnal és az erdélyi származású népszerű íróval, Gulácsy Irénnel utazott Erdélybe. A könyvnap

ünnepséget június 5-én a város főterén, a Szent Mihály-templom előtt nyitották meg. Szombathelyi Ferenc tábornokkal, a vezérkar főnökével az élen részt vettek rajta a honvédség képviselői is („jártas az irodalomban” – jegyezte fel róla Illyés Gyula), Illyés ekkor talált alkalmat arra, hogy szót emeljen Szombathelyinél a letartóztatott Kovács Imre érdekében, aki aztán az intervenció következményeként rövidesen szabaddá került. Ebből a történetből is kitetszett, hogy Illyés irodalmunk elsőszámú diplomatája volt, tárgyalókészségét és eredményességét megirigyelhették volna a hivatásos diplomaták is.

A harmadik látogatásra már a háború után, 1945 szeptemberében került sor: időközben a fegyverszüneti rendelkezések következtében Észak-Erdély és a Székelyföld ismét a román állam része lett. Illyés régi barátjával, a parasztpárt egyik vezetőjével, az erdélyi származású Farkas Ferencsel utazott, és vett részt egy kolozsvári „baráti találkozón”. Ezen az összejövetelel találkozott először a maga teljes brutalitásában azzal a véleménnyel, méghozzá az erdélyi magyar közéletben akkor nagy szerepet játszó Bányai László részéről, miszerint az egész magyarság bűnös a fasizmus rémtetteiben. Megdöbbenette akkor ez a kíméletlen vélemény. „Megdöbbenve nézek rá – jegyezte fel naplójában –. A magyarság ilyen legyalázását még sohasem hallottam.”

A látogatás alkalmával Segesváron is megfordult, és ellátogatott az egykori fehéregyházi csatamezőre, ahol Petőfi Sándor elveszett, ekkor írta Petőfi emlékét idéző *Segesváron* című költeményét. A vers, ahogy Illyésnél nem ritkán, morális tanulsággal fejeződik be: „Nem volt kis dolog, amit ottan / megértettem, akármiképp / tudtam rá eddig az ígét, / amíg kocsinkhoz ódalogtam. / Mint aki azt hiszi, kilábol / félelméből is, hogyha fut: / mentem – mintha volna kiút / ebből a jókedvű világból.” A látogatás alkalmával arra is sor került, hogy a költő a bukaresti rádióban szólhatott az erdélyi magyarokhoz. Ebből a beszédből szeretném idézni a magyar és a román nép közép-európai megbékélését és összefogását szorgalmazó gondolatokat. „Jó demokraták módjára felismertük, hogy a magyar-román összebékélés nem megy munka és küzdelem nélkül. A két nép közt nemcsak félreértés van: a múlt rossz örökségeként van ellentét is. Abban nektek is részt kell vállalnotok, romániai magyarok, hogy ezt a félreértést eloszlassuk, ezt az ellentétet békésen megoldjuk. Erdély ne az örök viszály tere legyen, hanem az a baráti asztal, amelyenél két egymásra utalt nép meghitten helyet foglal, hogy higgadtan és jóakarattal megbeszélje közös ügyeit. A Duna-völgyi népek csak akkor fognak békében élni, ha a maguk külön hazája fölé megteremtik a demokrácia és szabadság közös hazáját is.”

A történelem akkor a legkevésbé sem tett kísérletet arra, hogy a költő jószándékú kívánságai megvalósuljanak, ellenkezőleg, a közép-európai régióra csakhamar a szovjet birodalmi elnyomás és az erdélyi magyarságra még külön a bukaresti nagyromán sovinizmus terhe nehezedett. Illyés persze nem volt naiv idealista, jól látta a magyar-román viszony és az erdélyi magyarság sorsának buktatóit is. *Erdélyi út* című beszámolójában (amely tudtommal nagy késéssel csak a *Naplójegyzetek* című sorozat, 1986-ban, már a költő halála után megjelent első kötetében került a nyilvánosság elé) szólt arról, hogy a bukaresti kormányzat, a maga stratégiai szándékai szerint, sohasem ismerte el az

országban élő más nyelvű közösségek jogait, és minden külpolitikai kanyargásával is valójában a nagyromán nemzeti törekvések érvényesülését szolgálta. „A magyar politika örök vádja – olvasom Illyésnél –, hogy a román politika >ingatag<, >megbízhatatlan<, sőt >kétszínű<. Az igazság az, hogy a román politika nagyon is egyenes vonalban tudta követni azt, amit a nemzeti tudat épp a maga érdekében vélt. Azaz nagyon is állhatatosan szolgálta és képviselte azt az egységet, amelyről másodszor is meg kell mondanunk, hogy önmagában még nem érték; az teszi azzá, amit beleöntenek.” A kérdés, amelyre Illyés gondolt, tehát az volt, hogy a román nemzeti egység kereteibe a demokrácia vagy a nemzeti kizárólagosság stratégiája kerül. Az Erdélybe látogató költő nem minden aggály nélkül nézte ezt a folyamatot, ha akkor talán még nem tudta is, hogy a román nemzeti egység stratégiája milyen radikálisan el fogja utasítani a demokráciát.

Végül a negyedik látogatásra 1956 januárjában került sor, Illyés *Fáklyaláng* című történelmi drámájának századik marosvásárhelyi előadása alkalmából. A költő ekkor nemcsak a vásárhelyi közönséggel és régi barátaival találkozott, meglátogatta a Székelyföldet, például Tamási Áron szülőfaluját, Farkaslakát is. *Székelyföldi tudósítás* című (a Színház-Mozi című lap 1956 márciusi számában megjelent) írásában lelkesedve számolt be a vásárhelyi színházban szerzett élményeiről. Vásárhelyen vers is született: az *Erdélyben* című, ez az ottani magyar és román írókkal folytatott baráti beszélgetések emlékét őrzi, annak örömét, hogy a kölcsönös türelem és jóindulat végül is megteremheti a maga gyümölcsét. Érdeemes felidézni a szép költemény záró sorait: „Erdély, oh Erdély, nem attól csupán, / hogy itt vagyok, annyi idő után: / attól, amit e más-más nyelvű szók / vallottak, mint közvallani valót, / hogy: >egyertérés<, meg hogy: >türelem< / meg: >az ellenfél versenyfél legyen<. / Úgy legyen, Erdély! Példáddal, mit adsz, / légy a szívekben hótiszta-magas!”

Ezt követve véglegesen bezárultak Illyés Gyula előtt Erdély kapui: a magyar forradalom veresége után a költő hosszú időn keresztül belső száműzetésben élt, később pedig, minthogy az erdélyi magyarok elnyomtatása miatt több alkalommal is a nyilvános tiltakozás eljárását választotta, lehetetlenné vált, hogy elfogadja a máskülönben rendre érkező erdélyi meghívásokat. Illyés ugyanis mindig és következetesen védelmébe vette az erdélyi magyarság emberi, közösségi jogait és érdekeit. Különösen a hetvenes és nyolcvanas években, midőn több tanulmányában, újságcikkében és nyilatkozatában is szóvá tette a Romániában (illetve Csehszlovákiában) tapasztalható kisebbségellenes politika erőszakosságát és ennek ártalmas következményeit. *Nemzetében él a nyelv, Három levél* és mindenekelőtt a nagy visszhangot keltett *Válasz Herdernek és Ady-nak* című írásaira gondolok: ezek a magyarság mostoha közép-európai sorsával, a magyar kisebbségi közösségek ellen irányuló erőszakos elnemzetlenítő törekvésekkel vetettek számot.

Közülük a Magyar Nemzet 1977-es karácsonyi, majd 1978-as újrólévi számában közreadott, Herder közismert jóslatára és Ady Endrének a nemzeti fennmaradást illető szorongásaira adott válasza foglalta össze a legteljesebben azokat a felismeréseket, amelyekre Illyés az erdélyi (és a felvidéki) magyarság sú-

lyos megpróbáltatásaira figyelve eljutott. „A világon – fejtegette – mintegy tizenöt-tizenhat millió magyar él. Ebből azonban csak tízmillió az ország területén, határain belül: a többi kívül, jelentékeny részben úgy tapadva a térképbeli országra, mint kenyérre a héja: jól oda kell néznünk, hogy a valóság és vele egy eltakarhatatlan kérdés határait lássuk.” Ezt követve jelentette be, hogy – a hivatalos nézetekkel ellentétben – a magyar kisebbségi népcsoportok kérdését nem lehet megoldottnak tekinteni: „A nemzeti kisebbségek jogait semmiféle nemzetközi megállapodás nem védi. A békeszerződések ezeket, mint maguktól értetődőket, az egyéni jogok közé iktatták. Az országok, melyeknek bármily tömegű diaszpóráik vannak, csak egyéni magatartásukkal fejezhetik ki azt, miként vélekednek a legelemibb – legemberibb – jogok helyes vagy helytelen alkalmazásáról.”

A *Válasz* igen széleskörű nemzetközi visszhangot keltett, a bukaresti hatalom bértollnokai pedig valóságos rágalomhadjáratot indítottak Illyés ellen. Közöttük is egy román történész (a tudományos világban máskülönben teljesen súlytalan) Mihnea Gheorghiu akadémikus intézte Illyés írása és személye ellen a legélesebb támadást. Az ellencikk szerzője a Társadalmi és Politikatudományi Akadémia elnöke, címe *Húnok Párizsban* volt, ez nyilvánvalóan Illyés önéletrajzi regényére utalt. A bukaresti akadémikus, mint mondta, Illyés nevével először (az 1943-ban franciául, 1952-ben románul is megjelent) *Puszták népe* című regényben találkozott, gondolatmenetéből azonban igen gyorsan kitesztelt, hogy egyik könyvet sem olvasta, pusztán a cím nyomán képzelte el bizonyos „szemléletet”, és konstruált Illyésnek tulajdonítva valamiféle ideológiát. A párizsi „húnokat” és a „puszták népét” egyaránt úgy képzelte, mint Illyés „turánista” ideológiájának bizonyítékát, és ennek következtében rajzolt az íróról torz képet, amely szerint Illyés a két világháború közötti magyar nacionalizmus és a románellenes revansizmus képviselője, és a *Válaszban* kifejtett gondolatai során végre „kiengedte odújából lidércnyomásos románellenességét”.

Illyés Gyulát érthető módon felháborították Mihnea Gheorghiu mocskolódásai, és miként május 14-i naplójegyzete rögzítette, nyomban válaszolt is a román lap rágalmaira. Azt is jól tudta, hogy ezeket a rágalmakat nyilvánvalóan a bukaresti kormányzat rendelte meg. A május 23-i naplójegyzetben olvashatók a következők: „Az engem gyalázó cikk eredete voltaképpen román belügyi helyzetben van. Bukarest semmit nem tehet Király, Fazekas, Takács és Sütő ellen – magas állású, közismert emberek, világbotrány lenne a letartóztatásuk. Amit rájuk tudnának mondani gyalázkodást, ezért árasztják rám. Diplomáciai fogás tehát. Bizonyos, hogy Ceausescu tudtával történt, ha ugyan nem az ő utasítása szerint. A cikk szerzője nyilván nem Gheorghiu: bent a kamarilla készítette.”

A válaszcikk közlése körül támadt némi vita: Aczél György azt javasolta, hogy hagyja szó nélkül a rágalmakat, Boldizsár Iván, hogy magának a Luceafarulnak kellene elküldenie. A *Fegyelmезetten* című írást Illyés végül a Magyar Nemzetnek küldte el, ahol közlését elő is készítették. Válaszában Illyés nem kevés méltósággal hivatkozhatott arra, hogy mindig is a román irodalom barátai és tolmácsai közé tartozott, felemlítette a *Miorita* a (Bárányka), a *Corbea* (Holó)

című népballadák, George Coşbuc, Tristan Tzara és Tudor Arghezi költeményeinek a fordítását, majd a következőket állapította meg: „Válaszában, ha figyelmeztethetem rá, szemét mintha az indulat köde homályosította volna el a kérdéshez és helyzethez szükséges élelátás helyett. Nyilván ez ragadtatta arra, hogy a román nép ellenségének és elfogult magyarnak nevezzen, holott – azt hiszem, sikerült igazolnom – csupán a közös bajok ellensége vagyok, egyaránt mind a két nép jövője érdekében.”

Illyés válasza felettebb mértéktartó és visszafogott volt, a költő felesége, amint ezt a május 14-i naplójegyzet elmondta, túlságosan is enyhének találta. „Nem érti tán, hogy a túl-európai, a szinte megalázkodásig menő fogalmazás az egyedül lehetséges, és aki megérzi annak háttérét, az mélyebben látja az igazat, mintha fölemelném a hangomat.” Ennek ellenére Pethő Tibort eltiltották a válaszcikk közlésétől, és a pártvezetés olyan döntést hozott, miszerint Illyés helyett, az ő védelmében a történész Pach Zsigmond Pál akadémikusnak kell megszólalnia, aki korábban az úgynevezett „magyar nacionalizmus” ellen vezetett támadásairól volt ismert. Pach írása *A Dunánál – itt élned kell* címmel az Élet és Irodalom 1978. július 8-i számában jelent meg, és nem volt sok köszönet benne, Illyést „védelmezve” valójában a román nacionalizmust mentegette, s a bukaresti politikának tett szolgálatot.

Az Illyést támadó rágalomokra adott hivatalos válasz nem elégítette ki az író, de nem elégítette ki a magyar (és az erdélyi magyar) közvéleményt sem. Pach Zsigmond Pál válaszát szinte mindenki taktikai kitérésnek, sőt megalázó visszavonulásnak tekintette. Illyés naplója több alkalommal is keserű szavakkal jegyzi fel, hogy milyen csalódást okozott számára az a tiltás, amely védekezésének nyilvánosságra hozatalát megakadályozta. Lényegében ez a tiltás rontotta meg Aczél Györggyel fenntartott korábbi szívélyes kapcsolatát, amely aztán nem is állott helyre a későbbiek során. Egy ideig még abban reménykedett, hogy legalább már kinyomtatott könyve: a *Szellem és erőszak* (és benne a *Válasz Herdernek és Adynak*) az olvasó kezébe kerül. Erre sem került sor, csupán Kardos György, a Magvető igazgatója adott át neki május 19-én összesen öt példányt a raktárban fogott harmincezerből. Május 12-i naplójába kiábrándultan jegyezte fel: „itt van kinyomtatva pályám tán legközelebbi – legfontosabb – könyve, s nem jelenhet meg. Itt egyheti kemény munkám, a válasz a Luceafarulnak, ami megint csak közügy (s nem az én személyes védelmem), s az sem jelenhet meg.”

A *Szellem és erőszak* azután Molnár József müncheni nyomdájából került el néhány száz olvasóhoz, az eredetivel teljesen megegyező reprint-kiadásban. (Örömmre szolgált, hogy annak idején magától Molnár Józseftől én is kaptam egy példányt.) Maga a kis kötet csupán a „rendszerváltozást” közvetlen megelőző időben: 1988 nyarán szabadult ki kényszerű fogságából, a *Fegyelmezetten* című válaszcikk pedig csak a Magyar Nemzet 1988. augusztus 6-i számában (majd a *Naplójegyzetek* 1977-1978-as kötetében) kerülhetett az olvasók kezébe. Túl későn: Illyés Gyula ekkor már öt esztendeje a Farkasréti temetőben pihent.